

BARTÓK ISTVÁN

**KORSZAKVÁLTÁS A MAGYAR ELMÉLETI IRODALOMBAN:
MOLNÁR GERGELY KOLOZSVÁRI LINACRE-KIADÁSA**

1566-ban Kolozsváron, Heltai Gáspár nyomdájában megjelent egy latin nyelvtan, a címe szerint Thomas Linacre grammatikájának rövid összefoglalása, kérdés–felelet formájában magyarázva. A kiadványt Molnár Gergely szerkesztette.¹ A kézikönyv kiemelkedő jelentőségű a magyar kritikátörténetben. Mindeztidáig a magyar – és ennek nyomán az angol – szakirodalom egyaránt tévesen következtetett a szóban forgó kompendium forrására. A tévedés helyesbítése teszi világossá Molnár Gergely kiadványának fontosságát. Ha megtaláljuk valódi forrását, és ezáltal kijelöljük pontos helyét a század grammatikai irodalmában, könnyen beláthatjuk: a munka korszakváltás a magyar szerkesztésű elméleti kézikönyvek történetében.

1. Thomas Linacre és George Buchanan

A kolozsvári Linacre-grammatika forrásáról Berg Pál írt először egy 1944-ben megjelent angol nyelvű tanulmányában. Nincsenek kétségei afelől, hogy Molnár Gergely kiadásának alapja a híres angol humanista, Thomas Linacre *Rudimenta grammatices* című munkája. Az eredetileg angolul írt elemi latin nyelvtan George Buchanan latin fordításában terjedt el Európa-szerte, Berg Pál meggyőződése szerint egészen Kolozsvárig. A tekintetben viszont, hogy vajon Linacre műve volt-e Molnár Gergely tíz évvel korábban megjelent, és később nagyon sokszor kiadott saját szerkesztésű nyelvtanának mintája, óvatosabban fogalmaz: a további kutatástól reméli annak igazolását, hogy az egyik legnépszerűbb magyarországi latin grammatika forrása valóban angol szerző munkája.²

¹ *Thomae Linacri grammatices compendiosa per quaestiones explicatio: A Gregorio Molnar, sancte memoriae, in usum studiosae iuventutis conscripta*, Kolozsvár, 1566 (RMNy 221). Példány ma már csak ebből az egy kiadásból ismert. Szabó Károly még tudósított egy példányról a munka 1578-ban megjelent, javított és bővített változatából (RMNy 412).

² Paul BERG, *George Buchanan and His Influence in Hungary = Yolland emlékkönyv – Yolland Memorial Volume*, szerk. FEST Sándor, ORSZÁGH László, SZENTKIRÁLYI József, Bp., 1944 (Angol Filológiai Tanulmányok – Hungarian Studies in English, 5–6), 98–114. Buchanan *Rudimenta*-fordításáról és magyar hatásáról: 102–106. A dolgozat különlenyomatban is megjelent (Bp., 1944), az angol szakirodalomban ennek a lapszámaira hivatkoznak.

Ugyanezeket a gondolatokat az angol hatásokról szóló híres könyvébe is beépítette.³ Berg Pál nyomán a későbbiekben tényként kezelték, hogy Molnár Gergely Linacre-kiadása a *Rudimenta* alapján készült.

Horváth János *A reformáció jegyében* című munkájában részletesen ismerteti Buchanan Jephta-tragédiájának Illyefalvi-féle változatát, majd megjegyzi: „Buchanan közvetítésével különben még egy mű került forgalomba nálunk: Linacre angol humanista *Rudimenta Grammatices*-e, melyet az ő átdolgozása alapján alkalmazott iskolai használatra Molnár Gergely kolozsvári tanító s adott ki 1568-ban [!] Heltai nyomdáján.”⁴

A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiájában a következőt olvashatjuk: „Thomas Linacre angol humanista orvosnak nyelvtana a XVI. században sok kiadást ért meg, amelyet a címlap szerint Molnár Gergely iskolai használatra átalakított. Az eredetivel való összehasonlításból kitűnik, hogy a kérdés–felelet formába való rendezés Molnár munkája volt.”⁵ Mivel a tételben csak a forrás szerzője szerepel, a mintául szolgáló munka címe nem, így csak feltételezhetjük, hogy a leírás készítői – a szakirodalomra támaszkodva – Linacre *Rudimentájának* Buchanan-féle latin átdolgozását tekintették „az eredetinek”, és az ismertetett kolozsvári példányt azzal hasonlították össze. Vitathatatlan, hogy a *Rudimenta* mind az angol, mind a latin változatban folyamatos szöveg, Molnár viszont párbeszédese formában adja elő anyagát.

Molnár Gergelyről szóló egyetemi doktori értekezésében Varga András röviden érinti a nevéhez kapcsolódó nyelvtankönyveket is. A Linacre-grammatikáról ezt írja: „A kolozsvári kiadás nem az angol nyelvű eredeti, hanem annak George Buchanan latin fordításában először 1533-ban közzétett változata alapján készült.”⁶ A kapcsolódó jegyzetben azonban Varga nem a Buchanan által lefordított munka, a *Rudimenta* címét adja meg, hanem egy másik címet idéz: „Linacre először 1524-ben közzétett »De emendata structura Latini sermonis« című tankönyve Melanchthon előszavával 1531-ben Wittenbergben is napvilágot látott. Ez utóbbit Molnár Wittenbergben bizonyára maga is haszonnal forgatta: az egyetem Melanchthon által 1546-ban módosított státútumai szerint a bölcsészeti fakultáson Linacre nyelvtankönyvét tanulmányozták.”⁷ Hogy ezt az újabb információt hogyan lehetne szorosabb kapcsolatba hozni a kolozsvári Linacre-kiadással, arról nem esik szó.

Áttérve az angol szakirodalomra: Buchanan monográfiusa, MacFarlane Berg Pál 1944-es angol nyelvű publikációjára hivatkozva megállapítja, hogy a kolozsvári Linacre-kiadás a Buchanan-fordítás alapján készült, sőt ez befolyásolhatta Molnár Gergely saját szerkesztésű grammatikáját is.⁸ A *Rudimenta* mint Molnár Linacre-átdolgozásának for-

³ BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Bp., 1946, 57, 191–192.

⁴ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete*, Bp., 1953, 455.

⁵ RMNy 221.

⁶ VARGA András, *Molnár Gergely, Melanchthon magyar tanítványa*, Szeged, 1983 (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae, 7), 36.

⁷ *Uo.*, 56.

⁸ „...an expanded edition by Gregory Molnar was published posthumously in Hungary under the title *Thomae Linacri grammatices compendiosa per quaestiones...* in 1566. Even more surprisingly, the spirit of the work managed to survive in another work of Molnar’s, *Elementa grammaticae Latinae*, which went through

rása és saját neve alatt kiadott latin nyelvtanának lehetséges mintája MacFarlane nyomán az angol Linacre-szakirodalomba is bekerült.⁹

Az áttekintett magyar szakirodalomban Varga András disszertációjának egy jegyzete utal arra, hogy Linacre nem egy, hanem több latin grammatikát is szerkesztett. Mielőtt azonban az angol humanista nyelvtanítói munkásságát részleteznénk, érdemes röviden vázolni pályafutását. Ebből kitűnik, hogy személyének jelentősége miatt is megérdemli a figyelmet. A hazai recepció szempontjából ugyanis már önmagában az is nagyon fontos, hogy a humanisták első vonalába tartozó szerző munkája szolgált alapul a kolozsvári kiadáshoz.

Thomas Linacre (latinosan Thoma Linacer, Linacrus) kora szellemi elitjének kimagasló egyénisége. 1460 körül született, valószínűleg a Canterbury egyházmegyében. 1481-től Oxfordban tanult, 1484-ben a Mindenszentek Kollégiumának tagjává választották. 1487-ben Itáliába utazott, feltehetően VII. Henrik VIII. Ince pápához küldött követiségének tagjaként. Rómában, majd 1488-tól Firenzében időzött. Itt latint és görögöt tanult, többek között Angelo Polizianóval. Tanulmányait Giovanni de Medici, a későbbi X. Leó pápa is támogatta. 1492-ben vagy 1493-ban Velencébe ment. 1496-ban Padovában orvosi oklevelet szerzett. 1497-től ismét Velencében tartózkodott: Aldus Manutius mellett részt vett Arisztotelész görög nyelvű editio princepsének kiadásában. 1499-ben hazatért; Londonban megismerkedett Erasmusszal és Morus Tamással, bekapcsolódott görög nyelvű orvosi és egyéb szakmunkák latin fordításába. Az orvostudomány-történet különösen Galénosz-fordítását értékeli nagyra. 1509-től VIII. Henrik udvari orvosa. 1518-ban VIII. Henrik és Thomas Wolsey bíboros támogatásával Londonban megalapította az Orvosi Kollégiumot, a későbbi Királyi Orvosi Kollégium elődjét. 1523-ban ki-nevezték Mária hercegnő, a későbbi I. Mária királynő tutorának. 1523–24-ben Cambridge-ben és Oxfordban orvostudományt tanított. 1524. október 20-án halt meg Londonban.¹⁰

2. Deskripció és spekuláció

A kutatás Linacre négy latin grammatikájáról tud. Az első nem jelent meg, szövege kéziratban sem maradt fenn; a következő három viszont nyomtatványokból ismert, ezek közül a két utóbbi ért meg számos kiadást.

many editions until 1800 or so and was last printed in 1830.” Ian Dalrymple MACFARLANE, *Buchanan*, London, 1981, 46.

⁹ „This version [Kolozsvár, 1566], apparently a text with commentary, reprinted in 1578, may have been the original form of Molnar’s *Elementa grammatices Latinae* of which there were fifteen editions in the seventeenth century. See P. Berg, *George Buchanan and His Influence in Hungary*, Budapest, 1944, pp. 8–11. I am indebted to Professor I. D. McFarlane for this reference.” Giles BARBER, *Thomas Linacre: A Bibliographical Survey of His Works = Linacre Studies: Essays on the Life and Works of Thomas Linacre*, eds. Francis MADDISON, Margaret PELLING, Charles WEBSTER, Oxford, 1977, 290–336, 325.

¹⁰ *Contemporaries of Erasmus: A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, ed. Peter Gerard BIETENHOLZ, II, Toronto, 1986, 331–332; *Lexicon grammaticorum: Who’s Who in the History of World Linguistics*, ed. Harro STAMMERJOHANN, Tübingen, 1996, 578.

Az első említés Linacre nyelvészeti munkásságáról Erasmus egy levelében fordul elő, amelyet John Coletnek, a londoni Szent Pál iskola dékánjának írt 1511. szeptember 13-án. Kitűnik belőle, hogy Linacre szerkesztett egy nyelvtant az újonnan alapított iskola számára, de munkáját nem fogadták el. Ennek okát csak találgatni lehet. A feltételezésekhez a következő művében, a *Progymnasmata*-ban olvasható ajánlóversek szolgálnak alapul. Ezek szerzői: John Colet, Morus Tamás és a legtöbb kiadást megért angol szerkesztésű latin nyelvtan, „a Lilius” szerzője, William Lily. Felmerült, hogy Linacre munkája talán túlságosan is magas színvonalú volt az alsó fokú oktatáshoz, ezért nem felelt meg a célnak.

Linacre első fennmaradt grammatikai műve, a *Progymnasmata grammatices vulgaria* című, angolul írt elemi szintű latin nyelvtan talán a visszautasított munka átdolgozása. Első alkalommal 1514 vége és 1517 márciusa között jelenhetett meg, de e kiadás példányai elvesztek. Az egyetlen ismert nyomtatvány 1523 körülre datálható.

Linacre következő elemi fokú kézikönyve a *Rudimenta grammatices*, amelyben Berg Pál nyomán a kutatás a kolozsvári kiadás forrását látja. Az angol nyelvű eredeti 1523 körül keletkezhetett. Valószínűleg ebben az évben jelent meg Londonban, de erre csak következtetni lehet. Első ismert példánya az 1525. évi londoni redakció. Mint már esett róla szó, Buchanan latin fordításának köszönheti óriási népszerűségét, különösen francia területen. A skót humanista Párizsban 1532-től az ott tanuló Gilbert Kennedynek, Cassilis harmadik earljének tutora volt, az ő számára fordította le Linacre *Rudiment*-jét. Ezt a változatot először 1533-ban adták ki, ahogy ezt Varga András disszertációjában is olvashatjuk. Az első párizsi megjelenést ugyanott 16 további követte; volt olyan év, amikor több nyomda is piacra dobta. Lyonban nyolcszor, Bazelban kétszer látott napvilágot. Gyakran Ludovicus Vives latin nyelvtanával egy kötetben nyomtatták ki.

Linacre legnevezetesebb grammatikája a *De emendata structura Latini sermonis*. Először a korábbiakkal, ezt a művét Linacre eleve latinul írta. Először Londonban jelent meg, 1524-ben. Már pusztán a kiadástörténeti adatok is mutatják, hogy nagy igény volt a kézikönyvre: Európa különböző városaiban mintegy 50 megjelenéséről tudnak a bibliográfiák (Párizs és Lipcse: 11–11, Bazel és Köln: 7–7, Lyon: 6, Wittenberg és Magdeburg: 2–2, London és Velence: 1–1). Ebben nincsenek benne a különféle kivonatok, összefoglalók.¹¹

A *De emendata structura* népszerűségéhez a protestáns országokban bizonyára az a körülmény is hozzájárult, amit Varga András is említ: 1531. évi wittenbergi kiadásához Melanchthon írt előszót, amelyben az oktatás magasabb szintjén ezt a munkát ajánlotta a latin nyelvtan tanításához. Leszögezi: az elemi szabályok ismerete nélkülözhetetlen kiindulópont a latin elsajátításához, de önmagában nem elég a beszéd természetének megismeréséhez. Linacre szintaxisából igen jól meg lehet tanulni a mondat szerkesztés tudnivalóit. Ezért intézkedett, hogy mielőbb és minél szélesebb körben terjesszék el a

¹¹ D. F. S. THOMSON, *Linacre's Grammars* = MADDISON–PELLING–WEBSTER, *i. m.*, 24–35; BARBER, *i. m.*, 290–336.

művet. Biztatja a tanárokat, hogy a grammatikai alapismeretek után a helyes nyelvhasználat szabályait ebből a könyvből tanítsák.¹²

Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell: a *De emendata structura* fordulópont a humanista grammatikai irodalomban: nem pusztán egy az ezerszámra kiadott latin nyelvtanok közül, hanem ez az első, széles körben ható megfogalmazása az újabb kori (16. századi) filozofikus vagy spekulatív nyelvszemléletnek. (A spekulatív kifejezést tágabb értelemben használom, a filozofikus szemlélet szinonimájaként, az adott felfogás általános tulajdonságának jellemzésére. Nem tévesztendő össze a modizmust megelőző grammatikátörténeti korszakkal.) Hogy a fordulat mibenlétét és jelentőségét érzékelhessük, röviden utalnunk kell arra, hogyan illeszkedik a munka a nyelvtudomány történetébe.

Míg a leíró nyelvtanok elsődleges célja a legfontosabb szabályok rendszerezése, a helyes nyelvhasználat megtanítása, a spekulatív grammatikák az elvontabb, elméleti szempontokat részesítik előnyben. Az ide tartozó munkák mai fogalmaink szerint inkább az általános nyelvészet, a nyelvfilozófia vagy éppen az ismeretelmélet kapcsolódó területeivel mutatnak szoros rokonságot; inkább tudományos elméletek megfogalmazásainak tekinthetők.

A nyelvtani összefoglalókban már az antikvitásban megjelentek a szintaktikai problémák, ezek gyakran szétfeszítették a hang- és alaktan szűk kereteit, és számos elméleti kérdést vetettek fel. A filozofikus grammatikát a középkorban elevenítették fel, abból a régi kérdésből kiindulva, hogy az ember a nyelv segítségével hogyan tudja a valóságot megismerni. A 12. században szélesebb körben elterjedt az arisztotelészi korpusz ismerete. Az *Analytica posteriora* és különösen a *Physica* erősen befolyásolta a tudományról alkotott elképzeléseket. Ettől kezdve fokozódott az igény, hogy csak olyasmivel foglalkozzanak, ami bizonyíthatóan szükséges és mindenre kiterjedően érvényes. A grammatikusok is igyekeztek igazolni, hogy tevékenységük valóban megfelel a tudománnyal szemben támasztott követelményeknek. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen az egyes nyelvek nem univerzálisak, és az arisztotelianizmus alapvető tétele, hogy a szavak jelentése sokkal inkább megszokáson alapul, mint természetből fakad.

Így hát a filozofikusabb hajlamú grammatikusok vizsgálódásaik középpontjába nem a szavak jelentését állították (amit ők *significatio specialis*nak hívtak), és nem is a fonetikai szerkezetüket, mivel mindkettő csak esetleges tulajdonság. Ehelyett azokra a sajátosságokra figyeltek, amelyek megkülönböztetik egymástól a beszéd különböző részeit, azaz a szófajokat. Ilyenek az esetek, a nemek, az idők és hasonlók. Ezek általános szintaktikai tulajdonságok. *Modi significandi*nak nevezték őket, és azt állították, hogy univerzálisak, azaz minden nyelvre érvényesek. Míg a *significatio specialis* olyan jelenségre épül, ami esetleges és a közmegegyezésen alapul, a *modi significandi* racionális kapcsolatban állnak a dolgok valóságos jellemzőivel, létezmódjukkal, azaz a *modi essendivel*. Ezek úgy kerülnek be a tudatunkba, mint *modi intelligendi passivi*, és az intellektusunk-

¹² *Thomae Linacri Britanni, De emendata structura Latini sermonis, Libri VI. cum prae[ati]one Philip[pi] Melanch[thonis]*, Wittenberg, 1531, 2r–2v. A munka ugyanabban az évben kétféle kolofonnal is megjelent: Vitebergae apud Ioannem Luft, jelzete a wolffenbütteli Herzog August Bibliothekban (HAB): S: Alv.: Cb 192 (1); Vitebergae apud Iosephum Klug, HAB, H: P 1009. 8° Helmst. (1).

nak köszönhetően *modi intelligendi* aktivává alakulnak. Így jelenik meg számunkra az, amit a *modi significandi* jelent. Például a fájdalom jelenségét különböző szófajokkal és szavakkal is ki lehet fejezni: *doleo*, *dolor*, *dolens* vagy egyszerűen *heu*; de nemcsak a latinban, hanem minden más nyelvben is megvannak a megfelelő szavak. Ezek mind ugyanazt a jelenséget képezik le, de a *modi significandi* különböző. A *doleo* például kifejezi (*consignificat*) az időt, ami minden igének általános tulajdonsága. Láthatjuk: ennek a felfogásnak egyik kulcsfogalma a *modus*, képviselőit ezért nevezték modistáknak is. Hatásuk széles körben elterjedt. Ebben igen jelentős szerepe volt Erfurti Tamás 1300 és 1310 között írt munkájának (*De modis significandi*).

A filozofikus vagy spekulatív irányzatok középkori művelői nagyon pontos rendszert dolgoztak ki a beszéd részeinek szintaktikai leírására. Mindazonáltal nem vetették el a donatusi és a priscianusi hagyományt, hanem igyekeztek egyeztetni az új filozófiai követelményekkel. Mégis messze távolodtak a latin vagy más nyelvek normatív nyelvtanaitól.

Ha grammatikán szoros értelemben a nyelv mindenre kiterjedő, következetes, módszeres leírását értjük, akkor azt kell mondanunk, hogy a 15–16. századi humanisták érdeklődése a latin nyelv iránt elsősorban nem grammatikai, hanem filológiai természetű volt. A grammatikusok igen bőven idézték a klasszikus prózaírókat, hosszasan értekeztek az egyes szavak és kifejezések közötti különbségekről és helyes használatukról. Számítalan pontos megfigyelést tettek egyes nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, átfogó rendszer kidolgozására azonban nem törekedtek. A humanisták legfőbb célja a klasszikus szerzők nyelvhasználatának megfelelő latinság elsajátítása, az ideálisnak tartott stilisztikai elegancia megvalósítása volt. Úgy vélték, ebben az ókori írókon és grammatikusokon alapuló, normatív rendszerezések segíthetnek. E felfogás legnagyobb hatású megfogalmazása Lorenzo Valla írása *De linguae Latinae elegantia* (1449). Erasmus első prózai műve, amit 18 éves korában írt, éppen Valla e munkájának kivonata (*Epitome in elegantiarum libros Laurentii Vallae*), amelyben betűrendbe sorolta a tudnivalókat. Később az egész művet kiadta eredeti formájában. Erasmus legfontosabb grammatikai munkája (*De copia verborum ac rerum libri duo*, 1511) a humanisták nézeteinek összefoglalása az irodalmi nyelvhasználatról.

Sokan nyíltan hangot adtak ellenszenvüknek a modista grammatikával szemben. Itáliában Lorenzo Valla Martinus de Daciát, a modisták egyik vezéralakját a latinság legfőbb ellenségének nyilvánította. Észak-Európában Alexander Hegius – Deventerben Erasmus tanára volt – egész könyvet írt *Contra modos significandi invectiva* (1486) címmel. A humanista tudományosság olyan képviselői, mint például Erasmus vagy Melanchthon ugyancsak gyanús spekulációknak tartották a filozófiai-logikai ihletettségű középkori elméleteket.¹³

¹³ W. Keith PERCIVAL, *The Grammatical Tradition and the Rise of the Vernaculars* (1975) = W. K. P., *Studies in Renaissance Grammar*, Aldershot, Hampshire, 2004, I, 231–275; Brian CUMMINGS, *The Literary Culture of the Reformation: Grammar and Grace*, Oxford, 2002, 127–143; Gerard Johannes LUHRMANN, *Studies in Rational and Humanist Grammar, with the 1752 Edition of Joannes Daniel van Lenep Oratio inauguralis, de linguarum analogia, ex analogicis mentis actionibus probata*, Münster, 2006, 29–41. Hasznos forrás a középkori és a humanista grammatikai irodalom tanulmányozásához: LÖRINCZI Réka, *Előzményekről*,

Linacre korszakfordító munkája, a *De emendata structura* az Erasmus és Melancthon tekintélye által befolyásolt szellemi közegben mégis igen gyorsan elterjedt. Népszerűségének okát a modern kutatás abban látja, hogy megtalálta az ideális kompromisszumot a középkori tradíció és a saját korában uralkodó humanista felfogás között. Nem fordult olyan mértékben szembe a nagyra becsült késő-antik hagyománnyal, hogy magára vonta volna a kor meghatározó személyiségeinek haragját; a modista szemlélet elemeinek megújítása mégis kiindulásul szolgált a filozofikus vagy spekulatív grammatika későbbi radikálisabb képviselői számára.

A középkori tradíció jelenléte mellett a másik vonás, amelyik markánsan megkülönbözteti Linacre-t a nyelvek iránt érdeklődő humanista kortársaitól, a rendszerezésre való igen határozott törekvés. Tüллépett mind a középkori, mind a humanista nyelvtanok keretein: gyökeresen és széles körben módosítva őket, lehetővé tette a nyelv újabb grammatikai jellemzőinek megragadását. Ennek során a klasszikus idézetek újszerű tárgyalásával annak is megtalálta a módját, hogyan lehet beilleszteni a felhalmozódott filológiai eredményeket az újfajta rendszerbe, annak sérülése nélkül.

Így tehát Linacre-nak sikerült igen szerencsésen egyesítenie egy magas szintű nyelvtan keretei között az elméleti rendszerezésre való törekvést a filológiai részletek iránt fogékony humanista grammatikai hagyománnyal.¹⁴ A következőkben röviden ismertetem Linacre rendszerét a *De emendata structura* alapján. Az elmondottak táblázatos összefoglalását függelékként csatolom.

A nyelvtanilag értelmezhető beszéd (*oratio grammatica*) vizsgálata Linacre szerint két fő részből áll. Először a beszéd alkotórészeire, anyagára (*materia*), azaz az egyes szavakra (*dictiones*) kell tekintettel lennünk; másodsor a beszéd megjelenési módjára, formájára (*forma*), ami az egyes szavak elrendezésében és összekapcsolásában (*dictionum inter se compositio*) mutatkozik meg. Így jön létre a mondat szerkezete (*constructio*). Ebben a felosztásban nem nehéz felismerni a rokonságot a retorikai értelemben vett inventióval és dispositióval. Linacre meghatározása szerint a beszéd anyagával foglalkozik az első két könyv, az alaktan; formájával az ezt követő négy, a mondattan. Mindazonáltal már az első könyvben megjelennek a morfológiai aspektus mellett a szintaktikai szempontok is, és a másodikban még határozottabban érvényesülnek.

Az egyes szavakhoz kapcsolódó tudnivalók két fő részre oszthatók. Az első csoportba tartoznak a sajátosságos vagy szabályszerű (*propriae seu legitimae*) tulajdonságok, a másodikba pedig azok a jellemzők, amelyek nem önmagukból a szavakból következnek, hanem a mondatok megalkotása során van jelentőségük (*impropriae seu figuratae*).

A szavak sajátosságos tulajdonságait fejti ki az első könyv, ez hasonlít a legjobban a beszéd nyolc részének (*octo partes orationis*), azaz a szófajoknak a hagyományos magyarázatához, az etymológiához. A ragozható szófajokat (*declinabiles*) a ragozhatatlanok (*indeclinabiles*) követik. A ragozható beszédrészek tárgyalása szófajonként három szem-

reneszánsz grammatikákról, folytatásról = *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, szerk. KESZLER Borbála, TÁTRA Szilárd, Bp., 2009 (Segédkönyvek a Nyelvészeti Tanulmányozásához, 88), 187–197.

¹⁴ Kristian JENSEN, *De emendata structura Latini sermonis: The Latin Grammar of Thomas Linacre*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49(1986), 106–125.

pont alapján történik. Első a pontos meghatározás (*accurata definitio*). A definíciók leggyakrabban Donatuson és Priscianuson alapulnak, de kimutatható a középkori modisták, talán Erfurti Tamás hatása is. Második az adott beszédrész fajtáinak (*species*) elkülönítése, a hangalak (*vox*) és az általa jelölt dolog (*res*) figyelembevételével. Harmadik a járulékos tulajdonságok (*accidentia*): eset (*casus*), nem (*genus*), szám (*numerus*), személy (*persona*), idő (*tempus*), mód (*modus*).

A második könyv foglalkozik az egyes szavaknak a nem önmagukból következő, hanem a mondat szerkesztéséhez kapcsolódó tulajdonságaival. A mondatok megalkotása során létrejövő változások (*mutatio*, *commutatio*) legátfogóbb kategóriája az *enallage*: minden további alcsoport ez alá lesz besorolva.

Az *enallage* alapvetően kétféle lehet: *antimeria* vagy *heteroszisz*. Az *antimeriához* tartoznak azok az esetek, amikor a mondat megszerkesztése során az egyik szófaj helyett egy másik szófajt (*pars orationis pro altera parte orationis*) használunk. A *heteroszisz* kétféle: az egyik esetben egy bizonyos szófaj egyik fajtája helyett egy másik fajta (*species pro specie*) szerepel. Az *antimeria* és a *heteroszisznak* ez az esete – bár mondattani összefüggésekben – szorosan kapcsolódik az egyes szófajokhoz, ezért még az alaktanhoz tartozó második könyvben kerül tárgyalásra. A *heteroszisz* másik esetéről, amikor is az egyik járulékos tulajdonság helyét egy másik járulékos tulajdonság (*accidens pro accidente*) veszi át, majd a hatodik könyvben lesz szó részletesen. Ezzel az ígérettel zárul a második könyv.

A harmadik könyvben kezdődik a szorosabb értelemben vett szintaktikai problémák kifejtése. Először átfogó képet kapunk a mondat felépítéséről. A beszéd formája, azaz alkotórészeinek összeszerkesztése alapvetően kétféle lehet: szabályos vagy szabálytalan. A szabályos (*iusta*, *legitima*) konstrukció a nyelvtani szabályok szerint (*secundum analogiam*), azaz a mértékadó grammatikai előírásoknak megfelelően (*sicuti recta Grammatices ratio exigit*) történik, akár a ragozható, akár a ragozhatatlan szófajok felhasználásával. Legfőbb jellemzői: a szabályszerű kialakításhoz képest a mondatból semmi sem hiányzik, semmi sincs feleslegben, minden a maga helyére kerül, semmi sem változik meg (*nec deest quippiam*, *nec redundat*, *nec loco suo abest*, *nec immutatur*). A legkiválóbb régi szerzők többsége így formálta mondatait, mind szóban, mind írásban (*qua [forma] veterum probatissimi, plurimum loquendo, tum scribendo usi sunt*).

A szabálytalan (*iniusta*) vagy szabadon alakított (*figurata*) szerkesztés esetében a mondatok nem a nyelvtani szabályoknak megfelelően (*contra analogiam*) jönnek létre. Ilyenkor valami hiányzik, feleslegben van, nem a maga helyén áll vagy megváltozik (*deest aliquid*, *vel redundat*: *vel loco suo abest*, *vel immutatur*). Mindazonáltal az ilyen esetekre is bőven lehet példát találni a latin nyelv leghíresebb művelőinél (*non tamen sine summorum virorum in Romana lingua exemplo*).

A szabad szerkesztés kétféle lehet: latin (*Latina*) vagy görög (*Graeca*) típusú. Az előbbi a quintilianusi értelemben vett latinitás egyik fontos követelményét jelenti: ebben az összefüggésben nem annyira a grammatikai szabályok betartásában, mint inkább a szavak megfelelő megválasztásában megmutatkozó nyelvi korrektséget. A görög típusú szerkesztéshez a hellenizmusok tartoznak.

A mondat szerkesztés lehetőségeinek áttekintése után következik az egyes esetek részletezése; először a szabályos konstrukció tudnivalói, szófajonként. A harmadik könyv további fejezeteiben a névszó (nomen) és a névmás (pronomen) szintaxisa található.

A negyedik könyv az ige (verbum) és az igenevek (participium), az ötödik a ragozhatatlan szófajok: az előljárószó (praepositio), a határozószó (adverbium), az indulatszó (interiectio) és a kötőszó (coniunctio) mondatba illesztésének szabályos lehetőségeit mutatja be.

A hatodik könyv a szabadon alakított szerkesztés különféle eseteit rendszerezi. A latin szintaxis tárgyalása során kitűnik, hogy az eltérés a szabályoktól három vonatkozásban mutatkozhat meg, ezek: a mennyiség (numerus), a sorrend (ordo) és a változtatás (immutatio).

A mennyiségi szempont alapján ragadhatók meg azok az esetek, amikor a mondatban hiány (defectus) vagy éppen túltengés (excessus) észlelhető. Az előbbi jelenségek leírása az eclipsis, az aposiopesis, a zeugma, a syllepsis, a prolepsis és az anapodoton fogalmával lehetséges, az utóbbiak a pleonasmus, ezen belül a parelton és az epanalepsis alá sorolhatók.

A sorrendet érintő „szabálytalanságok” leírhatók a hyperbaton és alkategóriái segítségével. Ezek: anastrophe, hysteriologia, tmesis, parenthesis, synchysis, metathesis.

A változtatások különféle fajtái az enallage eddig nem alkalmazott alosztályaiba illeszthetők. Ide tartoznak a heteroszisznak azok az esetei, amikor is az egyik járulékos tulajdonság helyét egy másik járulékos tulajdonság (accidens pro accidente) veszi át. Itt kerül sor az eset, a nem, a szám, a személy, az idő és a mód változásainak kimerítő tárgyalására.

A hatodik könyvet és ezzel az egész művet a hellenizmusok példái zárják.

E rövid áttekintésből is kitűnik, milyen fontos szerepet játszanak a rendszerben a retorikai szempontok. Ez a példa is igazolja, hogy a grammatika, poétika és retorika sok esetben elválaszthatatlanul egymásra épül. Így a grammatikai kézikönyvek sem csak a nyelvtudomány-történet számára lehetnek érdekesek, hanem a régiség nyelv- és irodalomszemléletének szélesebb körű megismeréséhez is szolgálhatnak hasznos adalékokkal. Az egymáshoz kapcsolódó szakterületeken ugyanis egyazon egységes szemlélet különböző aspektusai jelentek meg. Akár a szövegek létrehozásához foglalmaztak meg szabályokat, akár a költők és írók műveinek magyarázásához kerestek biztos fogódzókat, erre leginkább a nyelvi jelenségek egzakt megragadása bizonyult alkalmasnak. A nyelv szerkezete ugyanis lehetővé teszi a betűk, a szótagok, a szavak és a mondatok szintjén észlelhető jelenségek leírását. Ehhez dolgozták ki azokat a kategóriákat, amelyeket hagyományosan leginkább a retorikához kapcsolunk. Ám attól függően, hogy milyen okból és milyen céllal kerül sor a különféle nyelvi megoldások azonosítására, értelmezésére és rendszerezésére, ugyanazok a kategóriák egyaránt alkalmazhatók a grammatikában, a poétikában és a retorikában, esetenként az adott diszciplína különös jellemzőinek megfelelően módosítva. Logikai szerkezetük önmagukban vagy helyük a tágabb összefüggésekben a dialektika alapján is meghatározható. Ezt a komplexitást feltétlenül figyelembe kell vennie a modern kutatásnak is. A kritikátörténet egyik érintett szakterületén sem

tekinthet el a követelményrendszer teoretikus megfogalmazásaitól. A kortársak által rögzített sajátos elvárásokat pedig kár volna kihagyni a régi szövegek vizsgálatának szempontjai közül.

Mindezek után jelentőségéhez mérten értékelhetjük, hogy Molnár Gergely kiadásának alapja nem a deskriptív *Rudimenta*, hanem – minden kétséget kizáróan – a filozofikus grammatika újabb korszakát bevezető, retorikai szempontokban is bővelkedő *De emendata structura*. Az is megállapítható, milyen közvetítéssel jutott el Molnár Gergelyhez.

3. Johann Sager és Molnár Gergely

A kolozsvári kötetecskének már az első lapjai elárulják, merre érdemes keresni a közvetlen forrást. A címlevél verzőjén Heltai Gáspár rövid ajánlása áll. A kiadó Molnár Gergely érdemeinek méltatása mellett egy filológiai adattal is szolgál. Megjegyzi: amikor Molnár lerövidítette Linacre roppant művét, vezérfonalként a boroszlói táblázatgyűjteményt (*Tabularium Vratislaviense*) követte. Így áttekinthetően és jól alkalmazható módon minden szükséges tudnivaló a maga helyére került.¹⁵

A boroszlói táblázatok mibenlétéhez közelebb visz egy érdekes adat a város iskolatörténetéből. 1556. október 22-én, délután három órakor a Szent Erzsébet gimnáziumban a tantestület ünnepélyes eseményre gyűlt össze. Kollégájuk, David Rhenisch tartott búcsúbeszédet abból az alkalomból, hogy elhagyja a várost, mert Wittenbergben folytatja pályáját. Visszaemlékezve az intézményben töltött évekre, egyenként méltatta tanártársait. Szempontunkból különösen fontos Johann Sager dicsérete. Rhenisch elismeréssel szólt módszereiről a görög nyelv tanításában, majd áttért a latinnal kapcsolatos tevékenységére: táblázatokat állított össze Linacre-nak a latin beszéd megjobbított szerkezetéről szóló könyve alapján, és igen hasznos gyakorlatokat csatolt hozzájuk.

1556 novemberében Rhenisch már Wittenbergben volt. Sager megragadta az alkalmat, és megbízta idősebb kollégáját: adja át Melanchthonnak a Linacre-átdolgozás kéziratát; kérje meg, hogy nézze át és segítse elő a kinyomtatását. Úgy vélte, ezzel a praceptor nagy szívességet tenne nemcsak neki magának, hanem a boroszlói városi tanácsnak és az iskolának is. Sager ugyanis arra gondolt, hogy Linacre grammatikájának tanítását a Szent Erzsébet mellett a Mária Magdolna iskolában is be lehetne vezetni. Melanchthon csak annyit válaszolt, hogy majd veje, Kaspar Peucer hazatérése után fog-

¹⁵ „Caspar Heltus Studiosis Adolescentibus, verum studiorum profectum. Omnes videre possunt, nisi qui cerebro destituuntur, ac invidentia livore occupati sunt, quantum emolumenti Reipublicae labores viri optimi, D. Gregorio Molnar, honestissimae reminiscuntur, attulerint. Compendium Grammatices commune fundamentum verae eruditiones iecit: ut porro aliud existeret pro formando studiosorum iudicio, opus illud egregium et gravissimum Thomae Lynacri, mira industria in hanc brevitatem redegit. Habuit quidem ducem Tabularium Vratislaviense. Cum magna perspicuitate et apposite omnia necessaria in suum ordinem collocavit. Gratia sit igitur omnibus studiosis huius boni viri memoria. Quin et nostram erga vos propensitatem eadem gratitudine amplectamini, qui non parvis laboribus ac sumptibus haec publicamus: ac bene valete.” LINACRE–MOLNÁR, *i. m.*, A2v.

lalkozik az üggyel. Ezen a vonalon további fejleményekről nincs tudomásunk: sem Melanchthon bármiféle kísérőszövegéről, sem wittenbergi kiadásáról.¹⁶ Sager Linacre-átdolgozása végül Boroszlóban jelent meg a következő évben, 1557-ben, Crispinus Scharffenberg nyomdájában.¹⁷ Három évvel később Bázelen is kiadták.¹⁸

Mielőtt rátérnénk Johann Sager munkájának ismertetésére, érdemes röviden vázolni a szerző pályafutását, hiszen, mint látni fogjuk, Molnár Gergely közvetlen mintáját tisztelhetjük benne. A priegnitz Wittstockból származott. 1541-től az Odera menti Frankfurtban tanult; 1547. június 21-én baccalaureátust, szeptember 1-jén magiszteri címet szerzett. 1549. augusztus 9-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Valószínűleg azonos a bolognai egyetem anyakönyvében szereplő Vratislaviensis Johannes Sagerusszal, aki Ulisse Aldrovandinál természettudományos tárgyakat hallgatott. Lübeck város orvosaként tovább képezte magát: asztronómiát és görög nyelvet tanult. 1552. június 16-tól a boroszlói Szent Erzsébet gimnázium görög tanára. 1568-ig tanított Boroszlóban. Ekkor Itáliába utazott. További sorsáról nem ismertek adatok.¹⁹

A *De emendata structura* eredeti szövegének kiadásai nyolcadrét formában a tipográfiai megoldásoktól függően 5–600 lapnyi vaskos kötetekben láttak napvilágot. Az eligazodást a roppant műben egyes kiadásokban különféle mutatókkal igyekeztek elősegíteni. Az egyik bázeli redakció szerkesztői például meg voltak győződve róla, hogy 51 lapnyi indexük minden korábbinál bővebb és pontosabb.²⁰ A terjedelmet lényegében nem érintő legfontosabb átdolgozás Johannes Camerarius munkája (Lipcse, 1545). Sagnernek mintegy negyedére, jó másfélszáz lapra sikerült tömörítenie Linacre eredeti szövegét.

A boroszlói kiadás címlapján nem szerepel a szerző neve, de Sager már a következő lapon, az ajánlás címében megnevezi magát, amikor üdvözlí a boroszlói városi tanács

¹⁶ Sager tevékenységéről: Gustav BAUCH, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation: Der Universität Breslau zur hundertjährigen Jubiläum*, Breslau, 1911 (Codex diplomaticus Silesiae, 26), 176–198. Rhenisch búcsúbeszédét Bauch saját fordításában idézi: „Außerdem hat er Tafeln aus dem Werke des Thomas Linacre über die verbesserte Konstruktion der lateinischen Rede zusammengestellt und sehr nützliche Übungen damit verbunden, die zeitweise schon vor uns versucht und mit großem Nutzen für die Studien durchgeführt worden sind.” A jegyzetben megadja, hol található az eredeti latin szöveg (*Declamaciuncula composita et recitata Vratislaviae in Schola Divae Elisabeth loco valedictionis Anno 56. die Octob. 22. hora 15.*), 178.

¹⁷ *Grammatices Thomae Linacri brevis et perspicua per quaestiones et tabulas explicatio*, Boroszló, 1557. Tudomásom szerint Magyarországon nem található meg. Én a wolfenbütteli példányt használtam: HAB, H: P 859. 8° Helmst. (2).

¹⁸ *Tabulae in Grammaticam [...] Thomae Linacri*, Bazel, 1560 (VD 16, ZV 25.011). Példányai Augsburgban és Berlinben találhatók.

¹⁹ BAUCH, i. m., 176–180; Danuta QUIRINI-POPLAWSKA, *I visitatori Polacchi del museo di oggetti naturali di Ulisse Aldrovandi = Commentationes historicae: Almae Matri Studiorum Bononiensi novem saecula feliciter celebranti ab Universitate Iagelonica Cracoviensi oblatae*, ed. Stanisław CYNARSKI, Varsó, 1988, 147–165, 164.

²⁰ *Thomae Linacri Britanni De emendata structurae Latini sermonis libri VI. Cum epistola commendatitia Philippi Melanchthonis. Et cum indice quam antea copiosiore & diligentiore*, Bazel, 1543. Az index: E5r–H7r. HAB, H: P 1010. 8° Helmst. (1).

tagjait.²¹ Miután nagyon megdicséri Linacre tanításait, azt is elmondja: a *De emendata structura* eredeti szövegét bizony nem könnyű megérteni annak, aki nincs szokva az efféle előadáshoz. Feladatának tekinti a nagy munkát úgy átalakítani, hogy az a tanulók számára felfogható legyen. Ezt a célt szolgálja a feldolgozás kérdés–felelet formája. Leszögezi: az áttekinthetőség kedvéért a lényegét táblázatokban foglalja össze.²²

A „tabula” elnevezés alapján az olvasó a mai értelemben vett – és egyébként a régi grammatikákban is gyakran előforduló – táblázatokat keres. Ilyeneket azonban nem talál, de nem a nyomtatvány csonkasága miatt. Az ajánlás után, a B ívfüzeten kezdődik a szöveg a bevezető rész címével: *De ordine librorum et explicationis methodo*. Innentől az ívjelzések mellett arab számokkal az egyes lapok is meg vannak számozva, és nincsenek hiányok. A 160. lapon a szerző bejelenti, hogy vége a rövid summázatnak. Aki többre kíváncsi, forduljon a csatolt táblázatokhoz vagy az eredeti mű szerzőjéhez.²³ Ezután áll a „Vége” felirat és a hálaadás Istennek. A 161. lapon található a nyomdahibák jegyzéke („Errata sic corrige”); az L ívfüzet utolsó levelének verzójára, a 162. lapra nem nyomtattak.

Elgondolkodtató, hogy a boroszlói kiadás egy másik példánya szintén nem tartalmaz táblázatokat. A Scharffenberg-műhely tevékenységét bemutató szakmunka Sager Linacre-átdolgozását a boroszlói egyetemi könyvtár kötete alapján írja le. Ez megegyezik a wolffenbüttelivel: az üresen hagyott 162. lappal ugyanúgy befejeződik, táblázatokról itt sincs szó.²⁴

Lehetséges, hogy a tabulák különálló mellékletet alkottak. Ezt a feltételezést erősíti, hogy Sager korábban is szerkesztett hasonló önálló füzetecskét: a görög alaktan szemléltetésére állított össze táblázatokat Konrad Celtis és Richard Crocus példáját követve. A segédletet három ív terjedelemben ki is nyomatta.²⁵

²¹ „Amplissimo Senatui inclytæ urbis Vratislaviae, Dominis ac Patronis suis perpetua observantia colendis, Ioannes Sagerus, S. D.” SAGER, *i. m.*, A2r.

²² „...in quibus si quæ nonnullis, ad eius dictionem, nondum assuefactis, forsitan obscuriora videbuntur, fidelis interpretis erit officium, ut ea familiaribus verbis declaret, & [...] explicans isti obscuritatis difficultati medeatur [...] Ut autem illud, quid institui rectius assequeretur, & ea omnia, quæ in ipso autore difficilia videri possunt, redderem adeo intellectu facilia, ut etiam pueris commode proponerentur. Primum ordinem et methodum, quam in eo expeditissimam animadverti, secutus, totum illius doctrinæ corpus singulaque eius membra (interdum insertis disputationibus, & orationis etiam serie longius distracta) in breves quasdam tabulas contraxi, & quodque ad suum locum & numeros redegi, verbisque in communi usu positae ea, quæ obscurius dicta, aut etiam prætermissa videbantur, declaravi & supplevi ac veluti in pictura aliqua omnia oculis spectanda, & uno intuitu animo comprehendenda proposui. Nunc vero Isagogen quandam illis addendam putavi, qua per institutiones quaestiones illis, qui istiusmodi tabularum usum minus intelligunt, easque inspicere, & inde rectissime facillimeque totum Grammatices negotium plenius cognoscere expetunt, viam & rationem singula suo ordine considerandi & observandi monstrarem, & ad tabularum diagrammata rectius aspicienda & perpicienda quasi manu deducerem.” *Uo.*, A4v–A6r.

²³ „Haec autem de Corpore & præcipuis membris totius Grammatices in Isagoge ista summatim & breviter recitata, copiosius & plenius in additis tabulis, & in ipso autore, ad quem se referunt, spectentur: atque in lectionum bonorum Autorum, ad recte et pure loquendi & scribendi usum transferantur.” *Uo.*, 160.

²⁴ Marta BURBIANKA, *Produkcja typograficzna Scharffenbergów we Wrocławiu*, Boroszló, 1968, 109.

²⁵ BAUCH, *i. m.*, 177.

A Linacre-átdolgozás ajánlásának idézett fordulatából („Nunc vero Isagogen quamdam illis [tabulis] addendam putavi”) arra is lehet következtetni, hogy a latin grammatikát összefoglaló táblázatok már korábban megjelentek, a folyamatos szöveg a tudnivalók bővebb kifejtése. Elképzelhető, hogy a melléklet az idők során elkallódott, ezért nem kötötték be (az egyébként 7 darabot tartalmazó) wolfenbütteli kolligátumba. Hasonló oka lehet annak, hogy a boroszlói példány sem tartalmazza őket. Sager mindenesetre bizonyosan számított rájuk. Nemcsak a címlapon és az ajánlásban kerülnek szóba, hanem a szövegben is találhatók hivatkozások a táblázatokban szereplő példákra: „sicut exempla in tabula declarant”; „eas in tabulis commodius spectandas relinquimus”; „variis modis desiderantur, ut exempla in tabula declarant”; „ut exempla in tabula ostendunt”.²⁶

A boroszlói táblázatok rejtélyéről hosszasan azért nem érdemes elmélkedni, mert Sager átdolgozását enélkül is könnyen össze lehet hasonlítani a kolozsvári Linacre-kiadással. A Heltai-nyomda termékében ugyanis éppúgy nincsenek táblázatok, mint a boroszlói kiadványban. Mindkettő a *De emendata structura* kérdéscímű formában rövidített változata. Felépítésükben az eredeti fentebb ismertetett szerkezetét követik, terjedelmük is hasonló. Az alapvető egyezések mellett különbségeket is meg lehet állapítani közöttük. Molnár Gergely sok esetben pontosan átveszi Sager megoldásait, máskor azonban másképpen kivonatolja és értelmezi közös forrásukat. Az eltérések alapján úgy tűnik, Molnár redakciója áttekinthetőbb, mint Sageré. A mű egészének szerkezete világosabban kirajzolódik, az egyes tételek megfogalmazása is egyszerűbb, könnyebben érthető. Ennek megvilágítására érdemes egymás mellé állítani a két munka egy-egy részletét. Azért választottam az első mondatokat, mert mindkét szerzőnél már itt található egy-egy nem túlságosan burkolt célzás Linacre alapul szolgáló munkájára.

Johann Sager

Molnár Gergely

Quem sibi Linacer scopum & finem Grammaticae institutionis suae proponit?

Quid docet Linacer?

Finem et scopum principalem instituti operis titulus ostendit, quod in eo emendatam Latini sermonis structuram potissimum tradat et explicet.

Docet Grammaticen, hoc est Latini sermonis structuram emendatam.

Összegzésként megállapíthatjuk: miután egyértelműen azonosítható Molnár Gergely kolozsvári Linacre-kiadásának latin nyelvű angol forrása, a *De emendata structura Latini sermonis*, és annak sziléziai közvetítője, Johann Sager, a munkát ki kell iktatnunk Buchanan magyarországi hatásának dokumentumai közül. Úgy vélem azonban, ezért bőségesen kárpótol, hogy – összhangban az európai grammatikatörténetben végbemenő váltással – nálunk is megjelent a korszakfordító munka, a filozofikus vagy spekulatív grammatika első és legnagyobb hatású 16. századi kézikönyve. A korábbi, Magyarországon és Erdélyben kiadott hasonló munkák leíró nyelvtanok, gondoljunk akár

²⁶ SAGER, i. m., 49, 99, 144, 146.

Sylvester János *Grammatica Hungarolatină*jára, Johann Honter brassói vagy Molnár Gergely egyéb kolozsvári kompendiumaira. Ráadásul Sager kivonatát Molnár nemcsak lemásolta, hanem helyenként alkotó módon át is dolgozta. A szerkesztő érdemein túl a tágabb összefüggések sem érdektelenek: például az, hogy Balassi működése előtt jelent meg magyar szerkesztésű, retorikai-poétikai kategóriák alkalmazásában gazdag elméleti kézikönyv. (Nem ez volt egyébként az egyedüli.) A munka ezért is megérdemli a kritika-történet megkülönböztetett figyelmét.

Függelék

Thomae Linacri grammatices compendiosa per quaestiones explicatio: A Gregorio Molnar, sancte memoriae, in usum studiosae iuventutis conscripta, Kolozsvár, 1566. A mű szerkezetének vázlatos áttekintése.

Liber primus:

[Oratio grammatica, 1.]

Materia: dictiones

[Dictiones, 1.]

Propriae, seu legitimae: octo partibus grammaticae orationis explicantur

Liber secundus:

[Dictiones, 2.]

Impropriae, seu figuratae

[Enallage, 1.]

Antimeria: cum pars orationis pro altera parte orationis ponitur

[Enallage, 2, 1.]

Heterosis [1.]: cum species pro specie usurpatur

Liber tertius:

[Oratio grammatica, 2.]

Forma: dictionum inter se compositio (constructio)

[Constructio, 1.]

Constructio iusta seu legitima

De constructione nominis

Liber quartus:

De constructione verborum et participiorum

Liber quintus:

De non declinatorum partium constructione

Liber sextus:

[Constructio, 2.]
Constructio figurata

[Constructio figurata, 1.]
Constructio figurata Latina

Numero
Defectus
Ecclipsis
Aposiopesis
Zeugma
Syllepsis
Prolepsis
Anapodoton
Excessus
Pleonasmus

Ordo
Hyperbaton
Anastrophe
Hysteriologia
Tmesis
Parenthesis
Synchysis
Hypallage

Immutatio
[Enallage, 2, 2.]
Heterosis [2.]: cum accidens pro accidente usurpatur
Causa
Genus
Numerus
Persona
Modus
Tempus

[Constructio figurata, 2.]
Constructio figurata Graeca: Hellenismus